

Jolanta Machowska-Goc

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Teksty paraliterackie uczniów klas III jako sposób odczytywania „uczuć zwierząt”

Streszczenie

W artykule przedstawione zostały różne obrazy „uczuć zwierząt” w tekstach paraliterackich uczniów w młodszym wieku szkolnym. Próba deszyfracji domeny emocji wykreowanych przez młodych twórców na płaszczyźnie ich „światów możliwych” daje możliwość zdiagnozowania nie tylko ich świadomości emocjonalnej, ale także kompetencji kulturowej i aksjologicznej.

Słowa kluczowe: emocje, wartości, świat zwierząt, kognitywizm

Paraliterary Texts by Third-grade Primary School Students as a Way to Read Feelings in Animals

Abstract

The paper elaborates on a variety of images reflecting feelings in animals in paraliterary texts by third-grade primary school students. The attempt to decipher the emotions created by young artists in the realm of the possible allows the diagnosis of their emotional awareness as well as their cultural and axiological competence.

Keywords: emotions, values, animal world, cognitivism

Zainteresowanie problematyką zwierzęcą dotyczy nie tylko literatury w aspekcie symbolicznym (Martuszevska 1993), ale także dziedzin pokrewnych, takich jak: językoznawstwo, lingwistyka kognitywna, zielona filozofia (Scruton 2017), czy też geopoetyka (Kronenberg 2015).

Tematyka zwierzęca, podobnie jak tematyka roślinna (Machowska 2012: 258–269), stanowi jeden ze sposobów ukazania emocji występujących na płaszczyźnie tekstów paraliterackich uczniów klas III oraz jest odzwierciedleniem stosunku młodych ludzi do „braci mniejszych”. Owe wypowiedzi pisemne uczniów traktuję za Dorotą Piekarczyk (2013: 53) jako element kultury człowieka będący formą ludzkiego komunikowania się, „umożliwiającą przekazywanie wiedzy, dzielenie się doświadczeniami, komunikowanie emocji, potrzeb [...], budowanie relacji międzyludzkich”.

Jak wiadomo, opisywanie i/lub definiowanie uczuć i/lub emocji stanowi problem, gdyż – jak twierdzi Monika Schwarz-Friesel (2013: 45): „Chociaż każdy człowiek jest pewny, wie, czym są emocje, to ich opis sprawia mu oczywiste trudności”. Zatem mówienie i/lub pisanie o uczuciach odsyła nas jako użytkowników języka do – z jednej strony – dosłownego znaczenia cielesnych ich objawów, a z drugiej – do metafor i/lub różnego typu relacji metaforycznych, które to, jak „większa część naszego zwyczajnego systemu pojęciowego” (Lakoff, Johnson 2010: 93), stanowią ich podstawę. Wobec tego emocje wyodrębnione z tekstów dzieci klas III w domenie zaczarowane zwierzę odnoszą się zarówno do ich indywidualnych stanów świadomościowych, jak i do ich postaw. Te z kolei stanowią podstawę dla kształtowania się u dzieci kompetencji aksjologicznej. Emocje, myśli, wartości to elementy ściśle ze sobą powiązane, które to pobudzane są przez umysły: emocjonalny i intelektualny (Guśpiel, Dyląg 2006: 67) oraz przez umysł ucieleśniony, umożliwiający wejście w świat drugiej istoty – tu zwierzęcia. Owo wejście łączy się z procesami empatii, które są możliwe dzięki symulacji. Według Roberta Gordona, jednego z twórców teorii symulacji (*simulation theory*, ST), „rozumienie innych możliwe jest dzięki symulowaniu w ramach własnego systemu poznawczego stanów i zachowań innych. Działanie to umożliwia poczucie się w czyjejs skórze [...], które jest podstawą rozumienia działań, intencji i stanów wewnętrznych drugiego człowieka” (Gordon 1986: 158–171; Wierzchoń, Łukowska 2016: 618). Ponadto rozumienie zwierząt przez człowieka możliwe jest dzięki systemowi lustrzanych neuronów występującemu u makaków i ludzi (Fabbri-Destro, Rizzolatti 2008: 171–179; Wierzchoń, Łukowska 2016: 619), co łączy się także z postawą franciszkańską (Gobry 2005: 239–243) oraz ze współczesnym nurtem nazywanym zieloną filozofią i geopoetyką.

Jeżeli chodzi o terminy: uczucia i postawy, to – zdaniem Jadwigi Puzyniny (2000: 9) – stanowią one „przedmiot żywego zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Uczucia przede wszystkim psychologii i lingwistyki, postawy psychologii i socjologii”.

W analizie materiału empirycznego przyjmuję podział emocji w ujęciu Davida Golemana (1999a, 1999b, 2007), który wyróżnił następujące ich typy: zdziwienie, zadowolenie, miłość, smutek, wstyd, strach, wstręt oraz złość. W obrębie wybranych emocji w toku analizy materiału badawczego przedstawiam schematy wyobrażeniowe, w których umieszczam miniscenariusze (Machowska 2012: 261–267), a na ich podstawie, wyodrębniam, na zasadzie emergencji (Tabakowska 2016: 102), różne typy metafor w ujęciu George’a Lakoffa i Marka Johnsona (2010). Taki zabieg metodologiczny pozwoli mi na ukazanie konceptualizacji poszczególnych emocji różniących się „między sobą pod względem ilości szczegółów zawartych w ich specyfikacjach” (Taylor 2007: 145). Innymi słowy, w swoich rozważaniach przyjmuję, iż „scenariusze zdarzeń wywołujące uczucia są istotnym elementem amalgamatów, współtworzącym ich strukturę” (Libura 2010: 170), a sama metafora staje się, jak twierdzi K. Stępnik (1988: 96), „narzędziem», «środkiem» służącym wyrażaniu poznania” tak istotnego dla kształtowania u dzieci i młodzieży pojęć społeczno-moralnych odnoszących się też do nazw emocji.

W pracach uczniów zaobserwowałam między innymi następujące typy emocji:

A. ZADOWOLENIE

W ujęciu Anny Wierzbickiej (1971: 219–228): „Szczęście = to, czego wszyscy pragniemy. Był szczęśliwy = było mu tak, jak wszyscy pragniemy, aby nam było”.

• emocje implikowane pozytywnym wydarzeniem:

- wyścig owadów + pozytywny wynik współzawodnictwa = ZADOWOLENIE (*ucieszyć się*):

Koło mojego domu odbędzie się wyścig owadów. Będą w nim uczestniczyli motyl czyli Waldek oraz pszczoła czyli Frania. [...] Wyścig zakończył się remisem. Oboje się ucieszyli [SP Limanowa, Tomek, kl. III].

- **emocje warunkowane niezwykle wyglądem otoczenia:**

- lot motylka nad łąką = RADOŚĆ (*wesoły*) i ukryty PODZIWIW (*chcieć coś powiedzieć*):

...nad łąką pojawił się kolorowy motylek, który latał taki wesoły, jakby chciał coś powiedzieć [SP Limanowa, Konrad, kl. III].

- lot motylka nad łąką = RADOŚĆ (*latać wesoło*) + piękne kwiaty – PODZIWIW (*podziwiać*):

Mały kolorowy motylek latał sobie wesoło nad łąką i podziwiał piękne kolorowe kwiaty [SP Limanowa, Mateusz, kl. III].

- **emocje implikowane wykonywaniem ulubionej czynności przez postać:**

- pozytywny akt mentalny (*lubić/uwielbiać*) + akt fizyczny (*spanie/jedzenie, granie w piłkę*) = ZADOWOLENIE:

...byłby zwierzęciem domowym, które bardzo lubi spać [SP Sienna, Sylwia, kl. III].

...stwarek lubi jeść ryby i warzywa [SP Sienna, Darek, kl. III].

...ale najbardziej lubiłby słodczyce [SP Sienna, Asia, kl. III].

Dowiedziałam się, że uwielbia grać w piłkę [SP Raba Wyżna, Agnieszka, kl. III].

- pozytywny akt mentalny (*lubić*) + akt fizyczny (*zabawa/laskotanie itp.*) = ZADOWOLENIE:

Najbardziej lubi zabawę z dziećmi (sic!) i gdy się go laskocze po grzbiecie [SP Sienna, Beata, kl. III].

Świetnie się bawiliśmy i lepiliśmy bałwany, rzucaliśmy się śnieżkami, zjeżdżaliśmy na sankach [...]. Śmiało się i śmiało się... [SP 126 Kraków, Sylwia, kl. III].

- **emocje spowodowane magicznymi czynnościami innych bohaterów:**

- lot orki + krajobraz = PODZIWIW (*podziwiać*) + domyślne czary = PODZIWIW (*móc podziwiać*) i ZADOWOLENIE (*być zadowolonym*):

...orka [...] podziwiała krajobraz z lotu ptaka. Była zadowolona, że może przez czary na chwilę podziwiać inny świat na lądzie, niż pod wodą [SP Limanowa, Krzyś, kl. III].

...to piesek się ucieszył [SP 10 Kraków, Maja, kl. III].

...i wszyscy byli szczęśliwi [SP 10 Kraków, Patryk, kl. III].

• **emocje implikowane atrybutem wewnętrznym postaci:**

- ukryta wewnętrzna cecha Kotolotka = RADOŚĆ (*być wesołym*):

Kotolotek [...]. Był wesoły... [SP 3 Wadowice, Natalia, kl. III].

• **emocje implikowane obecnością innych postaci:**

- akt mentalny w postaci ukrytej aprobaty + obecność ludzi i/lub zwierząt = ZADOWOLENIE:

Bardzo lubi się bawić z dziećmi [SP Stępin, Dominika, kl. III].

Lubi też bawić się z innymi kotkami i psami [SP Stępin, Dominika, kl. III].

B. MIŁOŚĆ

Według A. Wierzbickiej (1986: 287–313) pojęcie to można przedstawić za pomocą następującej eksplikacji:

X kocha (osobę) Y =

Kiedy X myśli o Y, X ma dobre uczucia względem Y

X czuje, że chce być z Y

X czuje, że chce powodować dobro Y

z wybraną jej podkategorią – PRZYJAŹŃ (Machowska-Gąsior 1999: 177–194).

• **emocje implikowane obecnością innych postaci:**

- zwierzę + obecność mentalna innych postaci (*osioł, księżniczka Fiona*) + więź = PRZYJAŹŃ:

Jego najlepszymi przyjaciółmi są gadający osioł i księżniczka Fiona [SP Sienna, Darek, kl. III].

- dziecko + obecność mentalna innych postaci (*wiewiórka*) + więź = PRZYJAŹŃ:

Bardzo zaprzyjaźniłem się z tą wiewiórką [SP 10 Kraków, Mateusz, kl. III].

Byłby dla mnie dobrym przyjacielem i nauczycielem, bo uczyłby mnie racjonalnego odżywiania [SP Sienna, Paulina, kl. III].

- zwierzę + bohater zbiorowy (*wszystkie dzieci*) + więź = PRZYJAŹŃ:

Był przyjacielem wszystkich dzieci [SP Stępin, Klaudia, kl. III].

- **emocje warunkowane relacjami interpersonalnymi zachodzącymi między postaciami:**

- akt mentalny (*mieć bardzo dobry stosunek do czegoś i/lub kogoś / lubić kogoś i/lub coś*) + posiadanie atrybutów wewnętrznych (*miły, życzliwy*):

Jego stosunek do zwierząt jest bardzo dobry. Lubi wszystkie zwierzęta i szybko nawiązuje z nimi kontakt. Jest miły i życzliwy. Śmieszek jest także moim fantastycznym przyjacielem [SP Sienna, Justyna, kl. III].

- akt mentalny pozytywny skierowany na kogoś (*zakochać się*) + ukryta więź = MIŁOŚĆ:

Królowna zakochała się w nim... [SP Kłaj, Zuzanna, kl. III].

- presuponowany akt mentalny (*znaleźć kogoś = pokochać, zakochać się w kimś*) + zawarcie małżeństwa (*ślub*) = MIŁOŚĆ:

Kropeczka znalazła drugą żyrafę. I wzięli ślub [SP Dulcza Mała, Mateusz, kl. III].

- akt mentalny pozytywny skierowany na kogoś (*kochać*) + akt mentalny zwrotny (*kochać*) + ukryta więź = MIŁOŚĆ altruistyczna:

...miał go pewien pan, który kochał zwierzęta i zwierzęta go kochały... [SP Kłaj, Dominik, kl. III].

- **emocje spowodowane pozytywnymi cechami postaci:**

- posiadanie atrybutu wewnętrznego (*życzliwy*) = MIŁOŚĆ:

Jest bardzo życzliwy wszystkim ludziom (sic!) [SP Stępin, Jakub, kl. III].

- **emocje spowodowane pozytywnymi cechami postaci i podobieństwem do jakiejś rzeczy:**

- posiadanie atrybutu wewnętrznego (*miłe*) + kategoria bliskości (*dom*) + element porównawczy (podobieństwo do maskotki tu: przytulanka) = MIŁOŚĆ:

Gaster to bardzo miłe zwierzę. Jest on zwierzęciem domowym. Myślę, że może być przytulanką [SP Sienna, Dagmara, kl. III].

C. STRACH

(Wierzbicka 1999: 138–141; 159–163)

- **emocje spowodowane zachowaniem samej postaci:**

- gubienie się postaci = STRACH (*być przestraszonym*):

Pewnego dnia Gucio zgubił się w gąszczu traw [...]. Gucio był bardzo przestraszony [SP Limanowa, Justyna, kl. III].

- **emocje warunkowane zachowaniem postaci oraz odmiennym wyglądem otoczenia:**

- wejście w głębinę lasu = chwilowy STRACH (*wystraszyć się*):

...gdy biedronka weszła w głębinę lasu troszkę się wystraszyła, ale poszła dalej [SP Limanowa, Agnieszka, kl. III].

- **emocje spowodowane zachowaniem samej postaci z presuponowanym działaniem innego bohatera:**

- wpadnięcie do sieci pająka (domyślna czynność wykonana wcześniej przez pająka – *utkanie sieci*) = STRACH:

Biedny motylek wpadł w sieć pająka. Przestraszył się bardzo i zaczął wołać o pomoc [SP Limanowa, Mateusz, kl. III].

- wpadnięcie do sieci pająka (ukryta czynność wykonana wcześniej przez pająka – *utkanie sieci*) = brak śmiechu: „komuś jest nie do śmiechu «ktoś ma kłopoty, zmartwienia, ktoś znalazł się w trudnej sytuacji»” (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz 2005: 542) = prawdopodobnie STRACH:

Sytuacja jednak zmieniła się, gdy motyl wpadł do sieci pająka. Wtedy nie było mu do śmiechu [SP Limanowa, Agnieszka, kl. III].

- niechęć do walki = STRACH (*bać się, Tchórz*):

Ja nie lubię się bić. Boję się – powiedział Tchórz [SP Kłaj, Klaudia, kl. III].

- **emocje spowodowane działaniem innej postaci:**

- atak słowny (*krzyk*) = STRACH (*zrobić coś ze strachu: zapuścić żółtopomarańczową grzywkę*):

W domu krzykłam (sic!) na ślicznotkę, a ona ze strachu zapuściła żółtopomarańczową grzywukę [SP 126 Kraków, Kamila, kl. III].

- **emocje implikowane presuponowaną innością i/lub obcością:**
- presuponowana percepcja wzrokowa (*patrzyć*) + nieokreślona przyczyna (*nie wiedzieć*) = STRACH (*bać się*):

...wszyscy się go bali, ale niewiedział (sic!) dlaczego... [SP Kłaj, Dominik, kl. III].

- **emocje warunkowane nieuzasadnionymi przypuszczeniami:**
- obecność postaci zwierzęcej (*Mika*) + negatywny akt mentalny (*myśleć, że coś i/lub ktoś jest zły*) = STRACH (*bać się*):

...zaczarowane zwierzę o imieniu Mika. Wszyscy się jej bali, bo myśleli, że jest zła [SP Kłaj, Krzysztof, kl. III].

Jeżeli chodzi o wyrażenia figuratywne w zakresie domeny zaczarowane zwierzę, to w tekstach uczniów w odniesieniu do emocji RADOŚĆ można wyodrębnić następujące ich typy:

A. Metafora ontologiczna; definiowana jako doświadczenie przedmiotów fizycznych pojmowanie wydarzeń, czynności, uczuć, wyobrażeń itp. jako rzeczy i substancji (Lakoff, Johnson 2010: 56):

- radość to rzecz: motyle, zwierzęta, ryba, warzywa, słodczyce itp.;
- radość to uśmiech;
- radość to pojemnik i obszar: łąd, łąka, krajobraz.

B. Metafora strukturalna; w jej obrębie jedne pojęcia nadają strukturę figuratywną innym terminom (Lakoff, Johnson 2010: 93–107):

- radość to czynność: czary, lot, wyścig, zabawa;
- radość to cecha: ktoś wesoły.

W obrębie emocji MIŁOŚĆ i jej podkategorii PRZYJAŹŃ z tekstów paraliterackich w domenie zaczarowane zwierzę wyróżnić można takie przykłady metafor:

1. PRZYJAŹŃ:

A. Metafora ontologiczna:

- przyjaźń to rzecz: osioł, wiewiórka, zwierzęta itp.;
- przyjaźń to więź;
- przyjaźń to pojemnik i obszar: dom.

B. Metafora strukturalna:

- przyjaźń to czynność: zabawa;
- przyjaźń to cecha: ktoś najlepszy, bardzo dobry.

2. MIŁOŚĆ:

A. Metafora ontologiczna:

- miłość to rzecz: przytulanka;
- miłość to uśmiech;
- miłość to pojemnik i obszar: dom.

B. Metafora strukturalna:

- miłość to czynność: znalezienie kogoś drugiego, ślub;
- miłość to cecha: ktoś zakochany.

W odniesieniu do emocji STRACH na podstawie analizy materiału empirycznego można wyodrębnić następujące przykłady metafor:

A. Metafora ontologiczna:

- strach to rzecz: sieć pająka, pajak itp.;
- strach to pojemnik i obszar: głębina lasu, gąszcz traw.

B. Metafora strukturalna:

- strach to czynność: bójka, wejście do lasu, wejście w gąszcz;
- strach to cecha: ktoś zły, nieznany, obcy.

Głównym elementem porządkującym świat tekstów w domenie fauna jest zatem magia (zaczarowane, magiczne zwierzę). Centralną kategorią na płaszczyźnie dziecięcego fantazjowania są dzieci, rozumiane jako podmioty doświadczające i mówiące, oraz zwierzęta traktowane przez nie na równi z człowiekiem. To obrany przez uczniów punkt widzenia decyduje o wyborze odpowiedniej kognitywnej ścieżki kompozycjonalnej (Langacker 2009: 93), a co się z tym wiąże – określonych środków językowych służących zobrazowaniu tej, a nie innej emocji. Chociaż w analizowanym materiale empirycznym dominują emocje pozytywne: miłość (*zakochać się, zawrzeć związek małżeński*), przyjaźń (*polegać na kimś, być blisko kogoś, mieć z kimś więź*), radość (zabawa), to jednak można zaobserwować nieliczne przykłady takich negatywnych uczuć, jak: lęk (*coś przerażającego, np.: głębina lasu, gąszcz, ktoś nieznany – obcy, inny*), smutek (*zmarwić się czymś lub o kogoś*), złość (*być złym na czarodzieja*). Ucznio-

wie z klas III w konceptualizacjach zwierząt, a w konsekwencji ich „uczucie”, dokonują zmiany perspektywy patrzenia oraz w sposób podświadomy budują podwaliny empatycznego spojrzenia na inne istoty, co – zdaniem Dalajlamy (2017: 198) – ma istotny wpływ na umiejętność odczuwania radości i szczęścia, bowiem „to, jak patrzymy na świat, określa sposób, w jaki go przeżywamy”.

W analizowanym materiale empirycznym można odróżnić uczucia afekty od uczuć postaw (Nowakowska-Kempna 2000: 43–51), bowiem w opisach uczniów klas III w domenie zaczarowane zwierzę dotyczące miłości oraz przyjaźni wyraźnie zarysowują się istotne cechy tych uczuć, tzn. więź w postaci wzajemnej życzliwości oraz bycie blisko kogoś, co jest też zgodne z moimi wnioskami w odniesieniu do pojęcia przyjaciół (Machowska-Gąsior 1999: 177–194).

Jeśli chodzi o uczucie radości (szczęścia/zadowolenia) jest ono związane przede wszystkim z zabawami towarzyszącymi dzieciom w ich życiu (granie w piłkę, lepienie bałwana, rzucanie śnieżek, zjeżdżanie na sankach, zajęcia sportowe itp.), życzliwym zachowaniem postaci zwierzęcych, co stanowi konsekwencję uczuciowego stosunku młodych twórców do wykreowanych przez siebie zwierząt (por. Gąsior 1995: 247–248; Rachwałowa 1999: 255–272).

Z kolei uczucie strachu jest konotowane na płaszczyźnie tekstów uczniów klas III przez następujące antynomie: znany, nieznan, obcy, inny, zły, co wiąże się z szeroko pojmowanymi stereotypami, będącymi składnikami językowego obrazu świata (Bartmiński 2007).

Literatura

- Bartmiński J. 2007, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Dalajlama, Tutu D., Abrams D. 2017, *Wielka księga radości*, przeł. A. Ce-lińska, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Durrani M., Kalaugher L. 2017, *Kudłata nauka*, przeł. J. Mikos, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Fabbri-Destro M., Rizolatti G. 2008, *Mirror Neurons and Mirror Systems in Monkeys and Humans*, „Psychology”, 23, s. 171–179.
- Gąsior K. 1995, *Metaforyka tekstów dziecięcych (na przykładzie klasy II)*, [w:] *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, J. Ożdżyński (red.), Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków, s. 245–251.

- Gobry I. 2005, *Święty Franciszek*, przeł. A. Dębska, PIW, Warszawa.
- Goleman D. 1999a, *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, przeł. A. Jankowski, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań.
- Goleman D. (red.) 1999b, *Uzdrowiające emocje. Rozmowy z Dalajlamą o uważności, emocjach i zdrowiu*, przeł. R. Bartoń, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Goleman D. 2007, *Inteligencja emocjonalna*, przeł. A. Jankowski, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań.
- Gordon R. 1986, *Folk psychology as Simulation*, „Mind and Language”, 1, s. 158–171.
- Guśpiel M., Dyląg J. 2006. *Edukacja przez sztukę w nauczaniu początkowym*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole”, nr 4, s. 22–73.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (oprac.) 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kronenberg A. 2015, *Geopoetyka. Związki literatury i środowiska*, Wydawnictwo UE, Łódź.
- Lakoff G., Johnson M. 2010, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Langacker R. 2009, *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska i in., Universitas, Kraków.
- Libura A. 2010, *Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność*, Wydawnictwo UWr, Wrocław.
- Machowska J. 2012, *Gry w emocje w opowiadaniach dzieci klas młodszych – szkic ku świadomości nauczycieli*, [w:] *Kształcenie nauczycieli. Modele – tendencje – wyzwania wielokulturowej rzeczywistości*, E. Żmijewska (red.), Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków, s. 258–269.
- Machowska-Gąsior J. 1999, *Wartościowanie PRZYJACIELA w klasach początkowych*, [w:] *Wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, J. Ożdżyński, S. Śniatkowski (red.), Oficyna Wydawnicza „Edukacja”, Kraków, s. 177–194.
- Martuszevska A. (red.) 1993, *Literacka symbolika zwierząt*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Nowakowska-Kempna I. 2000, *Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforyce uczuć*, [w:] *Język a Kultura*, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), Wydawnictwo UWr, Wrocław, s. 25–58.
- Piekarczyk D. 2013, *Metafory metatekstowe*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Puzynina J. 2000, *Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim*, [w:] *Język a Kultura*, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), Wydawnictwo UWr, Wrocław, s. 9–24.

- Rachwałowa M. 1999, *Szczęście jako wartość w świadomości językowej dzieci i młodzieży*, [w:] *Wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, J. Ożdżyński, S. Śniatkowski (red.), Oficyna Wydawnicza „Edukacja”, Kraków, s. 255–272.
- Scruton R. 2017, *Zielona filozofia. Jak poważnie myśleć o naszej planecie*, przeł. J. Grzegorzczak, R.P. Wierchośławski, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Schwarz-Friesel M. 2013, *Sprache und Emotion*, A. Francke Verlag Tübingen und Basel, Tübingen.
- Stępnik K. 1988, *Filozofia metafory*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Tabakowska E. 2016, *Językoznawstwo kognitywne – geneza, kierunki i perspektywy*, [w:] *Przewodnik po kognitywistyce*, J. Bremer (red.), Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 79–119.
- Taylor J.R. 2007, *Gramatyka kognitywna*, przeł. M. Buchta, Ł. Wiraszka, Universitas, Kraków.
- Wierzbicka A. 1971, *O szczęściu*, [w:] eadem, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Wierzbicka A. 1999, *Język – umysł – kultura. Wybór prac*, J. Bartmiński (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wierchoń M., Łukowska M. 2016, *Ucieleśnione poznanie*, [w:] *Przewodnik po kognitywistyce*, J. Bremer (red.), Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 605–622.